
AZINLIKLAR, ÇOĞULCULUK ve ÖZGÜRLÜK

Mustafa ERDOĞAN*

Modern ulus-devletler her ne kadar türdeş toplum varsayımına dayanıyor veya baştan beri toplumları türdeşleştirmeye çalışıyor olsalar da, gerek azınlıkların varlığı gerekse özellikle son on yıllarda toplum-içi farklılaşmaların artması bu iddianın sürdürülmesini son derece zorlaştırmaktadır. Nitekim, günümüz toplumlarının çoğu dini, kültürel ve etnik bakımlardan farklı unsurları içinde barındıran, şu veya bu ölçüde heterojen toplumlardır. Ayrıca, ulus-devletlerin iktidar elitlerinin hoşuna gitmese ve engellemeye çalışsalar da, “küreselleşme” bu çoğulcu yapıyı günden güne daha da belirgin hale getirmektedir.

Gerek “azınlık” gerekse “azınlık hakları” büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası hukukun ilgi alanına girmeye başlamış olan kavramlardır. Bununla beraber, “azınlık hakları” İkinci Dünya Savaşı’na kadar esas olarak devletler arasındaki iki taraflı anlaşmaların konusu iken, bu tarihten sonra çok taraflı uluslararası anlaşmalarla sınırlı ölçüde de olsa düzenlenmeye başlamıştır. Bu konudaki en önemli hukuki adımlar 1980’lerin sonlarından itibaren Avrupa Konseyi çerçevesinde atılmıştır.

1. AZINLIK KAVRAMI

Azınlık kavramı ve bunlarla bağlantılı hukuki-siyasi sorunlar özü itibarıyla modern ulus-devletlerle ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Azınlık ve “ulusal azınlık” kavramlarının ortaya çıkışı, yeni kurulan veya sınırları yeniden belirlenen ulus devletlerde nüfusun ana kütesinden farklı olan dini, etnik veya kültürel toplulukların korunması arayışının bir sonucudur. Bununla beraber,

---

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi

Osmanlı Devleti örneğinde olduğu gibi, kimi uluslararası güçlerin, kendisini modern anlamda "ulus"la tanımlamayan devletlerin tebaası içinde kendilerine yakın gördükleri dini veya kültürel toplulukların haklarını korumak amacıyla ("bahanesiyle"?) bu devletleri uygun hukuk rejimleri kabul etmeye zorladıkları da bir gerçektir. Yine de, Osmanlı devleti örneğinde bu gelişmenin, çok uluslu yapısının zayıflamasıyla birlikte imparatorluğun bir milli devlete dönüşmeye başladığı bir döneme rastlamasının, "azınlık" sorununun esas olarak "ulus devlet" in doğasıyla ilgili olduğunu teyit ettiği söylenebilir.

Azınlıklar meselesinin başlıca iki yönü vardır. Meselenin bir yanında, belirttiğimiz gibi, ulus devlet şeklinde örgütlenen toplumlarda azınlıkların korunması kaygısı yatarken, öbür yanında ulus devletlerin azınlıkları güvenlik sorunu olarak görmeleri bulunmaktadır. Bu modern siyasi örgütlenme tarzının tabiatı göz önünde bulundurulduğunda, dil, kültür veya din bakımından devletin ana unsurunu oluşturan büyük kütleden farklı bir kimliğe sahip grup veya toplulukların bu özelliklerini sürdürmelerinin hiç de kolay olmadığı tahmin edilebilir. Çünkü, ulus-devletlerin karakteristik özelliği, üzerinde münhasır egemenlik kurdukları halkları homojenleştirmeye çalışmalarıdır. Esasen "yönetme" etkinliği özünde yönetilenlerin homojenleştirilmesini gerektirir; ama ulus devlette bu daha belirgin olarak ortaya çıkar. Çünkü, modern "ulus" un kendisi aslında zihinsel bir kurgudur. Bu kurgu ise ancak politik cebir yoluyla gerçeğe –eğer dönüştürülebilirse- dönüştürülebilir. Bu bakımdan en büyük payı da azınlıkların alması gayet olağandır.

Bunun için, ulus devletlerin yönetici seçkinlerinin baskın ideolojisi olan milliyetçiliğin etkisiyle veya bazen da dini bağnazlığın sevgiyle, hakim çoğunluğun bu tür azınlıkları baskı altına almasında, onları temel sivil ve siyasal haklarından yoksun bırakmasında şaşılacak bir yan yoktur. Burada belirtmek gerekir ki, "din gayreti" veya dini bağnazlık, ilk bakışta sanılabileceğinin aksine, milliyetçilikle pekala bağdaşabilir; çünkü kimi ülkelerde ulusun kurgulanmasında dinin önemli bir yeri vardır, ulusal türdeşlik din temellidir. Türkiye gibi başka bazı örneklerde ise, devletleştirilmiş bir din yorumu ulusal kimliğin tanımlayıcı unsurlarından biri haline gelmiş veya getirilmiş olabilir.

Tarih ulus devletlerin baskıcılığıyla ilgili bu teorik ihtimali çoğu yerde doğrulamıştır.

Bundan dolayı, azınlıkların haklarının korunmasının son yüzyılın siyasi ve hukuki düşüncesinin ve bu arada uluslararası hukukun ana ilgilerinden birisi haline gelmiş olması, mevcut kurgu içinde anlaşılabilir ve hak verilebilir bir durumdur. Öte yandan, ulus devletlerin yakın zamanlara kadar azınlıklara genellikle "kötü" bakması da bu "anlaşılabilirlik" i daha da kuvvetlendirmektedir. Özellikle kuruluş dönemlerinde ulus devletler azınlıkları, özellikle de "ulusal azınlıklar" ı, iç tehdit olarak görme eğiliminde olmuşlardır.

Mamafih, bazen "şerden hayır doğması" nda olduğu gibi, ulus devletlerin azınlıkların sadakatlerinden şüphe etmeleri de onlara bazı özel haklar tanımalarına yol açmıştır. Başka bir anlatımla, ulus devletin azınlık haklarını tanımaması her zaman onlara yönelik hayırhah bir ilgiye sahip olduğu anlamına

gelmez. Politik ayrılmışlığı önlemek veya bir ulusal azınlığın "ana vatani"yla birleşme isteğinin önünü kesmek saikiyle de azınlıklara kimi haklar tanınabilir. O kadar ki, Avrupa Konseyi'nin ilgili insan hakları sözleşmeleri bile, bir yanıyla, kendilerine özel haklar tanımak yoluyla azınlıkların vatandaşı oldukları üye devlete sadakatlerini sağlamak ve böylece "Avrupa'da barışı" kısmen de olsa garanti etmek amacıyla da ilgilidirler.

Aslında azınlık meselesi bir haklar meselesidir. "Avrupa camiası"ndaki temel yaklaşım da budur ve hem Avrupa Konseyi'nin üyesi olması hem de Avrupa Birliği'ne tam üyelik yolunda bulunması nedeniyle Türkiye de aynı yaklaşımı benimseme sürecine girmiştir. Ne var ki, aslında Avrupalıların bile azınlık meselesini tam da bir insan hakları meselesi gibi ele aldıkları söylenemez. Çünkü, azınlıklar sorununun ortaya çıktığı dönemin zihinsel alışkanlıklarından Avrupalılar da hala kurtulmuş değildir; bu, Avrupalı zihninde tarihin bir yüküdür. Kısaca, azınlık sorunu azınlık gruplarına mensup insanların haklarıyla ilgili olduğuna göre, sorunun nihai çözümü hiç kimse'nin "azınlık" olarak nitelenmesine ihtiyaç olmayacak biçimde insan haklarının her ülkede evrenselliğini (genelliğini) tesis etmektedir. Bu bakımdan, azınlık meselesinin çözümü "azınlık" diye bir kategorinin var olmamasına bağlıdır da diyebiliriz.

2. AVRUPA BAĞLAMINDA AZINLIK HAKLARI VE KORUNMASI

Ne var ki, azınlık sorununun aslında azınlıkların haklarının korunması sorunu olduğunun kabul edilmesi bu konuda bir kolaylık sağlar gibi görünmektaysede, gerçekte mesele daha karmaşıktır. Çünkü, "azınlıkların hakları" meselesi, bu haklarla korunmak istenen asıl değer ne olduğuna bağlı olarak farklı şekillerde ele alınabilir. Söz gelişi, azınlıklar ayrı birer kimlik sahibi kolektif varlıklar olarak mı korunacaktır, yoksa azınlık mensuplarının kişisel tercihleri mi korunacaktır? Ayrıca, azınlıkların "korunması"ndan kastedilen nedir? Bununla, sadece, azınlık kimliğinin kendisini ifade etmesini önleyen yasakların veya engellerin kaldırılması mı (negatif koruma), yoksa azınlık kimliğinin bir bütün olarak kendisini idame ettirmesinin sağlanması mı kastedilmektedir (pozitif koruma)? Peki ya, azınlıkların eşit haklar temelinde genel toplumla bütünleştirilmesi siyasetine ne demeliyiz?...

Bu meseleyi olduğundan daha karmaşık hale getiren, bunun yeniden gündeme gelmesinin siyaset teorisindeki "çok-kültürcülük" tartışmalarıyla aynı döneme rastlamasıdır. Böylece, çok-kültürcülük siyasetinin kendi problemleri azınlık hakları meselesine de yansımıştır. Genel eşitliğin (haklarda eşitlik) ve ayrımcılık yasağının yeterli olmadığını düşünen çok-kültürcü siyaset taraftarları, genellikle, toplumu oluşturan farklı kimlik gruplarının kimi grup haklarıyla birlikte hukuken tanınmasını tavsiye etmektedirler. Bu yaklaşımın arkasında, farklı kimlik gruplarına toplumun genelinden farklı olarak birtakım ilave haklar, özel grup hakları tanınması gerektiği ve bunun onların mağduriyetini telafi etmek için zorunlu olduğu düşüncesi yatmaktadır.

Avrupa Birliği'nin azınlık hakları konusunda Türkiye'den beklemedikleri de, esas itibariyle, Avrupa Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı ile Ulusal Azınlıkların Koruma Çerçevesi Sözleşmesi'nin ana fikriyle uyumludur. Ne var ki, Türkiye'de, AB'nin bu konudaki isteklerini Avrupalıların kötü niyetine bağlayan güçlü bir kamu oyu da vardır. Buna göre, Avrupalıların bu konuda ısrarının arkasında Türkiye'yi bölme düşüncesi yatmaktadır. Mamafih, bu düşünce gerçeklerle uyuşmamaktadır. Esasen Avrupalıların Türkiye'nin parçalanmasını istemelerinin makul bir nedeni de yoktur. Nitekim, söz konusu Avrupa belgelerinde, tanınması istenen azınlık haklarının üye devletlerin "ülke bütünlüğü"ne ve "ulusal egemenlik"e saygı çerçevesinde düşünüldüğü açıkça ifade edilmiştir.

Bu Sözleşmeler esas olarak azınlık kültürlerini ve özellikle de azınlık dillerini korumayı amaçlamışlardır. Mamafih, bu "koruma"nın pozitif bir tarafı da vardır. Gerçekten de, Avrupa Konseyi üyesi devletlere azınlık dillerinin sadece negatif anlamda korunması değil, fakat bunları yaşatacak tedbirlerin alınması yükümlülüğü de getirilmektedir. Bunun için, azınlık dillerinin eğitimde, kamu yönetiminde, mahkemelerde ve medyada kullanılmasının yaygınlaştırılması ve teşvik edilmesi gerekli görülmektedir. Avrupa Birliği Türkiye'den, ayrıca, azınlıkların bildik anlamda din özgürlüklerinin de negatif anlamda korunmasını talep etmektedir ki bu konuda Türkiye'de özellikle gayrimüslim azınlıkların ciddi sorunları bulunduğu açıktır.

Avrupa belgelerinde "azınlık" kavramı tanımlanmış olmamakla beraber, metinlerin ve "açıklayıcı rapor"ların incelenmesinden öyle anlaşılıyor ki, bununla, ilgili devletin taraf olduğu uluslararası (kurucu) antlaşmalarda belirtilmiş olsun ya da olmasın, o devletin ülkesinde sakin olan kültürel, etnik veya dini bakımlardan fiilen azınlık durumundakiler kast edilmektedir. Bu yaklaşımın Türkiye'yi galiba en çok rahatsız eden yanı, Kürtlerin ve Alevilerin "azınlık" olarak tanınmasının beklenmesidir. Esasen, kendilerinden "azınlık" olarak söz edilmesinden bu toplulukların kendileri de genellikle rahatsızlık duymaktadırlar. "Azınlık" kelimesinin çoğunluğun insafına kalmayı, "marjinal"liği ve ikincil, hatta önemsiz görülmeyi çağrıştırması karşısında, haklı olarak kendilerini Türkiye'nin kurucu unsurları olarak gören Kürtlerle Alevilerin bundan rahatsız olmaları anlaşılabilir bir durumdur. Bununla beraber, "azınlık" olarak nitelenseler de nitelenmeseler de, istenenin, bu toplulukların -öyle olmadığı yerde- çoğunlukla eşit haklara sahip kılınmaları olduğunun düşünülmesi halinde, sorunun hiç değilse bu yönü ortadan kalkar sanıyorum.

Sonuç olarak, Avrupa Birliği'nin azınlıklar meselesinde Türkiye'den taleplerini, Kürtleri ve Alevileri resmen "azınlık" olarak tanımadan da, "insan hakları" çerçevesinde karşılamak mümkündür ve gereklidir. Türkiye Kürt meselesinde zaten bu yönde kimi adımlar atmıştır. Gayrimüslim azınlıklarla ilgili olarak da Türkiye'nin Lozan Antlaşması'ndan kaynaklanan yükümlülükleri vardır; bunlara bihakkın riayet etmesi gerekir. Ama asıl ve nihai çözüm, kültürel ve toplumsal çeşitliliğe saygılı, daha özgür bir Türkiye'dir. E-

ğer Türkiye, sadece hukukuyla değil uygulamasıyla da, "insan"lıkta, "kişi"likte ve "yurttaşlık"ta eşitlik temelinde farklılıkların kendilerini serbestçe ifade etmesine imkan veren, özgürlükçü ve daha adem-i merkezi bir yapılanmayı gerçekleştirebilirse, "azınlıklar" meselesinden çekinmesini gerektirecek bir durum da kalmaz.

3. ÖZGÜR TAKIM ADALARI

Azınlık haklarıyla birlikte, çoğulculuk ve çok-kültürcülük tartışmalarının son onbeş-yirmi yılda kamusal gündemin baş sıralarına yerleşmiş olması esas olarak ulus-devletlerin türdeşleştirmeci temel siyasetinin çıkmaza girmiş olmasıyla ilişkilidir. Ne var ki, bu tartışma, çoğu kişinin zannettiğinin aksine, ulus-devlete bir alternatif olmaktan çok onun içinde yer alan bir tartışmadır. Başka bir ifadeyle, çok-kültürcü öneriler ulus-devlet modelini dönüştürmeyi değil, fakat onu "ıslah" ederek sürdürmeyi amaçlamaktadır. Öyle görünüyor ki, insanoğlu bugün hala, bir yandan ulus-devletin sıkıntılarını yaşamakta, ama öbür yandan da modern çağa özgü bu tuhaf keşfin insanlık durumu için bir zorunluluk teşkil ettiğini sanmaktadır.

Kanaatimce, karşı karşıya bulunduğumuz meseleyi "yekpare milletin egemen devleti" şeklindeki geleneksel anlayışa dayanan ulus-devlet modeli içinde çözemeyiz. Bu konuda radikal biçimde farklı düşünmek ve sorunun, aslında, merkezi bir otorite etrafında sıkı sıkıya birbirine kenetlenmiş ve "dış dünya"dan yalıtılmış siyasi birlik tasavvurunun kendisinde olduğunu görebilmek zorundayız. Bu ise ilk önce ulus-devletçi bakışın sağladığı zihin konforundan kurtulmamızı gerektirmektedir. Bizi sahiden insanîyetçi bir toplumsal varoluş tasavvurundan böylesine uzaklaştırmış olan birlik, türdeşlik ve merkezîyetçiliğe ilişkin bu tutkunun modernliğe özgü, nev-zuhur bir saplantı olduğunu anlamakta neden bu kadar zorlanıyoruz?...

Oysa, toplumsal düzeni veya düzen içinde bir toplumsal hayatı, kapalı sınırlar içinde tasavvur edilen egemenlik ve iktidar olgusundan bağımsız olarak düşünmemiz pekala mümkündür. Böyle bir yeni anlayışın hareket noktası, iktidar aracılığıyla tesis edilen sıkı bir birlikçi örgüt değil, ilk önce toplumun kendiliğinden çoğulculuğunun bihakkın tanınmasıdır. Böyle bir anlayışın çıkış noktası doğrudan doğruya insanlar ve onların gönüllü toplulukları olabilir. Bu yeni toplumsal örgütlenmeyi alışıldık politik terminolojiyle ifade etmemiz gerekirse, o zaman bunun gevşek bir siyasi birlik, Chandran Kukathas'ın "takım adaları" metaforuyla ifade edilebilecek adem-i merkezîyetçi bir oluşum olarak adlandırılması uygun olur. Bu, farklı yetki alanlarının rekabetine dayanan bir modeldir.

Bu "takım adaları" modeli şu iki temel ilke üstünde inşa edilebilir: vicdan hürriyeti ve örgütlenme hürriyeti. Buna göre, bireyler ve gruplar olarak herkes hayatını kendi vicdani kanaatinin emrettiği doğrultuda şekillendirecek, kendisine herhangi bir dünya görüşü ve hayat tarzı dayatılmayacaktır. Ayrıca, örgütlenme tarzı bakımından da tam bir serbesti geçerli olacaktır. Herkes istediği topluluğa serbestçe üye olabilecek veya topluluk mensubiye-

tini isterse serbestçe değiştirebilecektir. Başka bir anlatımla, herkesin mensup olduğu topluluk, birlik veya yetki bölgesinden çıkış hakkı olacaktır. Burada "özerklik" değil, "zorun reddedilmesi" esastır. Daha açıkçası, zora dayanmadığı sürece, kişilerin hayatı kendilerince anlamlı kılan her türlü bağlanım içine girmesi ve bunu sürdürmesi serbesttir. Bu türden hiçbir mensubiyet ilişkisi -kişi özerkliği anlayışına aykırı olsa bile- hiç bir müdahaleye maruz kalmayacaktır.

Bu modelde söz konusu olan "örgütlenme hürriyeti"nin başka bir özelliği, onun açık-uçlu olmasıdır; yani, örgütlenmenin bugün bildiğimiz dernek veya vakıf gibi formlarla sınırlanması söz konusu değildir. Bir tür adsız örgütlenmeden söz ediyorum. Çünkü, önemli olan, insanların eğer istiyorlarsa ve istedikleri gibi bir araya gelebilmeleridir, bunun şekli önemsizdir. Bundan dolayı, her bir durumda örgütlenmenin hangi şekli alacağı veya alması gerektiği önceden -mesela kanunlarla- tayin edilmeyecektir. Bu model, bugünkü "örgütlenme" anlayışından hem daha özgürlükçüdür, hem de insanlık durumunun gereklerine daha uygundur.

Nihayet, böyle bir modelde siyasi birliğin, toplumsal ilişkilerde zor kullanımını önlemek dışında, onu oluşturan kurucu unsurlarınkinden ayrı ve üstün bir normatif çerçevesi olmayacaktır. Esasen, birliğin gevşek bir beraberlik tarzı olması bunu zorunlu kılmaktadır. Bunun somut anlamı, "takım adaları" tarzında bir siyasi oluşumda ulus-devlet modelinde olduğuna benzer ne bir türdeşleştirme ideolojisinin (milliyetçilik), ne de devletçi (devlet merkezli) bir ideolojinin olmamasıdır. Bu, vicdan özgürlüğünün de zorunlu bir sonucudur. Çünkü, pozitif içerikli bir değerler sistemini uygulama durumundaki bir iktidarın olduğu yerde ne vicdanların özgür olması ne de adem-i merkezî bir sivil hayat mümkündür.

Esasen, kişilerin ve toplulukların "tasada ve kıvançta bir", müttehit ve yekvücut bir "millet"in organik bir uzvu olmasını gerektiren hiçbir ahlaki zorunluluk bulunmadığından, türdeşleştirme ideolojisinin reddedilmesi gerekir. Kaldı ki, böyle bir millet tasavvurunun gerçek dünyada karşılığı da olmadığı için, onu hayata geçirmeye yönelik her politik iradenin cebredici olması kaçınılmazdır. Keza, toplumsal varoluş doğal (birincil), buna karşılık devlet yapma (ikincil) bir gerçeklik olduğundan, toplumu devlete tabi kılan ulus-devlet ideolojisi (devletçilik) de kaçınılmaz olarak baskıcı olacaktır.

Böyle bir modelde ne azınlık-çoğunluk ikiliği ve buna bağlı olarak azınlık hakları problemi ne de çok-kültürlülüğün korunması gibi sorunlar olur. Kanaatimce, farklı varoluş tarzlarını bir arada yaşatacak en uygun model budur.